

УДК 316.2

Хижняк О.В.

ГРОМАДЯНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ЯК КОЛЕКТИВНІ ДІЇ

Автор пропонує інтерпретацію громадянських ініціатив з точки зору колективних дій, що реалізуються в умовах культурного розмаїття. Осмислення громадянських ініціатив на основі соціокультурного підходу акцентує увагу на ролі відповідальності, довіри та солідарності в їх формуванні та реалізації. Від цих атрибутів залежить як подолання деструктивних форм взаємодії громадськості і влади, так і виникнення нової якості громадянських ініціатив та колективних дій з їх реалізації.

Ключові слова: громадянська ініціатива, колективна дія, відповідальність, довіра, солідарність, управління.

Автор предлагает интерпретацию гражданских инициатив с точки зрения коллективных действий, реализуемых в условиях культурного разнообразия. Осмысление гражданских инициатив на основе социокультурного подхода акцентирует внимание на роли ответственности, доверия и солидарности в их формировании и реализации. От этих атрибутов зависит как преодоление деструктивных форм взаимодействия общественности и власти, так и возникновение нового качества гражданских инициатив и коллективных действий по их реализации.

Ключевые слова: гражданская инициатива, коллективное действие, ответственность, доверие, солидарность, управление.

The author offers an interpretation of civil initiatives in terms of collective actions implemented in the context of cultural diversity. Understanding civil initiatives based on social and cultural approach focuses on the role of responsibility, trust and solidarity in their formation and implementation. Both overcoming destructive patterns of interaction of public authorities and the emergence of a new quality of civil initiatives and collective actions in their implementation depend on those attributes.

Key words: civil initiative, collective action, responsibility, trust, solidarity, management

Під ініціативою (фр. initiative, від лат. initium – початок) зазвичай розуміють спонукання до певної справи, здатність до самостійних активних дій і намір їх здійснювати. Ініціатива по праву належить до продуктивної соціальної діяльності, яка, на відміну від репродуктивної, вносить у суспільну практику новацію, висуває нову

ідею. Громадянська ініціатива є формою участі населення у здійсненні самоврядування (найчастіше місцевого). Громадянські ініціативи в сучасній Україні розгортаються в умовах соціальної нестабільності та руху суспільних настроїв у бік песимізму. Так, у ході Всеукраїнського моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України, було відзначено, що серед населення «...оптимізм щодо майбутнього зникає, і переважає песимістична оцінка. 74% респондентів вважають малоімовірним і зовсім неймовірним, що країна наздожене за економічним рівнем розвинені країни, а 67% допускають, що дистанція між нашою країною і розвиненими країнами збільшиться. Більше трьох чвертей опитаних (76%) вважають ймовірним і дуже ймовірним, що збільшиться безробіття, 81% вважають, що відбудеться необоротне руйнування екології, 73% з великою і дуже великою часткою ймовірності очікують жорстких конфліктів, які ускладнюють життя. Причому песимізм властивий не лише старшому і середньому поколінню, а й молоді» [1, с. 131-132]. За цих умов зростає потреба у всебічному дослідженні громадянських ініціатив, які здатні подолати негативні тенденції суспільного розвитку.

Між тим відзначається нерозробленість теоретичних засад громадянської ініціативи, які обґрунтовують місце і роль громадської активності в демократичних перетвореннях в Україні. Наприклад, О. Батанов, критично проаналізувавши доктринальний дрейф від громадівської теорії у бік дуалістичної моделі місцевого самоврядування, застерігає від певних небезпек теорії муніципального дуалізму, в якій одночасно поєднуються дві засади: громадівська та державна, а наслідком стає те, що «державні та самоврядні начала знаходяться у площині єдиного поля публічної влади, зміни відбуваються в інтересах децентралізації управління та підвищення його ефективності. Відмінності, головним чином, полягають у виборі засобів реалізації цих цілей. По суті, виходячи з цієї доктрини, місцеве самоврядування розглядається лише як варіант державно-суспільного регулювання муніципальних відносин та є формою технічного переміщення на локальний рівень державних повноважень, свого роду «наближення» державної влади до потреб та інтересів жителів – членів територіальних громад» [2, с. 90].

Зазвичай проблема громадських ініціатив розглядається у правовому та управлінському аспектах. Рівень громадської активності, вимірюваний через поширеність ініціатив при цьому стає характеристикою демократизації суспільства і соціальної інтегрованості різних груп через включення населення у вирішення суспільних справ (наприклад, проблем територіальної громади). З

цього приводу Д. Бутитова зазначає: «Низький рівень безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні наочно ілюструє проблему відчуження між владою і суспільством» [3, с. 52]. Громадські ініціативи з'являються не тільки «знизу», але й «зверху», наприклад, коли той чи інший соціальний проект, задуманий органами влади й управління, виноситься на народне обговорення з метою виробити колегіальне рішення у проблемі, що має суспільний резонанс або зачіпає інтереси багатьох людей. Обговорення зазвичай проводиться через засоби масової інформації та збори громадян (особливо популярними в останні роки стали громадські слухання). Такі обговорення правознавці часто називають народною правотворчою ініціативою, під якою розуміється «право жителів на внесення до органів місцевого самоврядування власних проектів правових актів з питань місцевого значення або змін до чинних правових актів» [4, с. 19]. Однак громадські ініціативи діють не тільки в окресленому правовому полі, але і в умовах культурного розмаїття, і тоді «старі підходи до регулювання питань, пов'язаних з культурним різноманіттям, вже не підходять суспільствам, у яких рівень цього різноманіття є безпрецедентним і постійно зростає» [5, с. 307].

Метою статті є з'ясування сутності громадських ініціатив як колективних дій, що реалізуються в умовах культурного розмаїття.

У науковому знанні склалися певні стереотипи щодо громадянських ініціатив і їх ролі в соціальному управлінні.

По-перше, необхідність громадянських ініціатив, особливо на муніципальному рівні, ніким не заперечується і сприймається як аксіома сучасного управління. Контроль у сфері публічної влади ініціює та здійснює громадськість, хоча її функції не обмежуються тільки громадським контролем [6]. Якщо мова йде про місцеві ініціативи, то на муніципальному рівні громадські ініціативи, підтримувані громадськими організаціями, виступають елементом соціальної самоорганізації. Звідси стоїть завдання «стимулювати громадян до участі в місцевому самоврядуванні. Соціологи відзначають таку тенденцію: чим більш розвинені громадянські ініціативи в конкретному регіоні, тим успішніше вирішуються соціальні питання, в тому числі впроваджуються інноваційні форми роботи в соціальній сфері. Зокрема, високий рівень соціальної активності громадян може стати основою для апробації нових шляхів і механізмів вирішення проблем сталого розвитку» [7, с. 69].

По-друге, громадські ініціативи розглядаються крізь призму громадської участі в реалізації соціальних програм, особливо на локальному рівні. Т. Арсеньева та І. Бажин, досліджуючи резерви, які криються у механізмах управлінської діяльності, з метою зниження

флуктуацій соціального середовища у процесі управління соціальними змінами з боку органів державної влади та місцевого самоврядування вважають за доцільне « 1) проведення нормативно закріпленої обов'язкової незалежної експертизи цільових регіональних програм представницькою владою, вченими-експертами та громадськістю; 2) спеціалізоване навчання державних і муніципальних службовців в частині знань і навичок з розробки цільових програм» [8, с. 37].

По-третє, актуалізувалася потреба у технологізації громадянських ініціатив на основі нових підходів до процедури їх висунення й реалізації. Зокрема, це стосується так званих місцевих ініціатив, інтерес до яких зростає по мірі демократизації управління на рівні територіальних громад. Поширеною стає думка, що «члени територіальної громади повинні безпосередньо ініціювати процес внесення місцевої ініціативи на розгляд ради на звичайних зборах громадян. Однак, напевно, можна погодитись і з тим, що громадські організації та органи самоорганізації населення можуть ініціювати на своїх засіданнях створення ініціативної групи та початок збору підписів. Незалежно від того, хто висуває місцеву ініціативу, необхідно підтвердити її громадську підтримку шляхом збору підписів. Не можна погодитися, щоб ініціаторами виступали районні в міські ради та трудові колективи, які можуть складатися не з членів територіальної громади» [9, с. 23].

Включення соціокультурної компоненти в інтерпретацію громадянських ініціатив передбачає їх аналіз у термінах культури. Зокрема, в управлінні на різних рівнях сьогодні модно апелювати до громадянських ініціатив. У такій моді присутній увесь набір атрибутивних цінностей моди, до яких належать цінності сучасності, універсальності, гри та демонстративності [10, с. 17-18, 21-31]. Осмислення громадянських ініціатив з точки зору соціокультурного підходу також акцентує увагу на ролі довіри, відповідальності та солідарності в їх появі та реалізації. Інтерпретація культурних аспектів громадянської ініціативи як колективної дії дозволяє висунути припущення, що соціальні відносини в системі «довіра – недовіра – безвір'я» можуть істотно трансформувати громадянські ініціативи, зробити їх або керованими, або хаотичними, вибуховими, такими, що провокують на масові непрогнозовані колективні дії. На думку П. Штомпки, приблизно з 90-х років ХХ в. довіру взагалі стали розглядати як ключовий елемент соціальних відносин [11].

Соціально відповідальні громадянські ініціативи найбільш привабливі з точки зору їх впливу на формування соціального порядку. Йонас Г. переконливо показав, що відповідальність

базується на певних етичних засадах, а не лише правових [12]. То ж довіра і відповідальність стають підґрунтям солідарності, яка інтегрує тих, хто бере участь у громадських ініціативах і колективних діях з їх реалізації. Феномен солідарності взагалі слугує усталеному розвитку соціальних груп, які через колективну солідарність і висування конструктивних громадянських ініціатив зміцнюють свої позиції. Проте механічне втручання у цей процес державних інституцій може виявитися неефективним. Так, М. Шульга, спираючись на результати Всеукраїнського соціологічного моніторингу, дійшов висновку, що в Україні держава намагається досягти міжгрупової, міжкласової консолідації шляхом організаційних зусиль (наприклад, через упровадження колективно-договірної практики в межах трипартизму), але консолідація, яка організується, неефективна з кількох причин: «по-перше, тому, що сектор її впливу в українському суспільстві є обмеженим. Він спрямований тільки на зайняте населення. Всі інші групи – вони складають більше половини населення – навіть теоретично під його вплив не потрапляють. По-друге, ефективність цієї моделі в нашому суспільстві невелика. ... В умовах тотальної недовіри в суспільстві говорити про паростки організованої консолідації, не кажучи вже про соціальну солідарність, вкрай важко» [1, с. 110-111].

Соціальна солідарність є одним із параметрів соціального порядку і характеристикою інтегрованості суспільства, наслідком особливого соціального стану колективних взаємодій. Соціальне конструювання солідарності в процесі розгортання колективної дії враховує повсякденні соціальні обміни мікро- і макрорівнів. Солідарність у відкритому демократичному суспільстві може надавати колективним соціальним відносинам, колективній поведінці органічну єдність і ефективність у плані досягнення врівноваженості, збалансованості соціальних відносин, відносної стабільності. Однак колективна солідарність у полікультурному і складно структурованому світі не є гомогенним утворенням, вона існує в просторі, де розгортаються численні «кола солідарності». Останні здатні вносити в соціальні відносини протиріччя, конфліктні взаємодії. Разом з тим, колективна солідарність надає усталену мотивацію на колективні дії (наприклад, протестні). Вмотивована колективна дія, як правило, більш організована і певною мірою піддається раціональним способам регулювання. Одним з таких способів виступають громадянські ініціативи та їх врахування при прийнятті управлінських рішень. Однак в одному часопросторі можуть висуватися протилежні громадянські ініціативи, навіть антагоністичні, що ускладнює соціальне порозуміння і злагоду, як

правило, між розколотими громадськістю і владою. Тоді громадянські ініціативи розгортаються як «хибні колективні солідарності», що провокують неконструктивні колективні дії. Останні є наслідком маніпулювання колективною свідомістю, коли засобами мас-медіа починають артикулюватися колективні потреби й інтереси, які не мають об'єктивного підґрунтя, базуються на вигаданих спільних рисах і проблемах. Крім того, в наш час виникають нові типи солідарності, на основі яких формуються громадянські ініціативи в соціальних мережах (наприклад, всередині віртуальних спільнот, колективні солідарні дії яких здатні виходити за межі віртуальної реальності і не піддаються традиційним способам регулювання) [13].

Від довіри, відповідальності та солідарності в громадянських ініціативах залежить як подолання деструктивних форм взаємодії громадськості і влади, так і виникнення нової якості громадянських ініціатив, що реалізуються через діалогові форми соціальних взаємодій, у тому числі через міжкультурний діалог. Мчедлова М. в умовах нестабільної соціальної системи підкреслює конструктивну роль міжкультурного діалогу: «Загострення міжкультурних суперечностей на різних рівнях соціально-політичної системи, пов'язане з глобальною ідентифікаційною кризою, зростанням нетерпимості, сепаратистських тенденцій у світі, очевидно, свідчать про те, що міжкультурний діалог є нагальною потребою наших днів. У сучасному світі, який стає все більш різноманітним і незахищеним, необхідно спробувати подолати етнічні, релігійні, мовні та національні розділові лінії, щоб забезпечити соціальну згуртованість і запобігти конфліктам» [5, с. 310]. Громадянські ініціативи, що об'єднують носіїв різних культур, стають більш дієвими через міжкультурний діалог.

Громадянські ініціативи як колективні дії можуть об'єднувати індивідів на трьох підставах: як традиційні дії, що реалізуються в типових практиках; як взаємодії між групами громадськості і владою; як мобілізовані дії.

Діагностика громадянської ініціативи може проводитися за такими параметрами:

– частка громадян, які цікавляться інформацією про соціальні процеси країни, регіону, поселення, а також діяльністю органів місцевого самоврядування, громадських організацій;

– частка громадян, які беруть участь у заходах, що вимагають активної громадянської позиції (масові мітинги, пікети, акції протесту, спільне забезпечення порядку і безпеки тощо);

– наявність громадянських ініціатив, що демонструють підтримку, сприяння або протидію з боку населення прийнятих державних, муніципальних актів, планів і програм;

– ідентифікація виду громадської ініціативи. Громадянські ініціативи залежно від їх ставлення до управлінських рішень владних структур можна умовно розділити на такі групи: сприяють реалізації рішень влади, протидіють рішенням влади, пропонують альтернативні рішення. Залежно від соціального ефекту громадянські ініціативи можуть бути конструктивні, деструктивні та нейтральні;

– ресурсне забезпечення громадянської ініціативи та ризику її впровадження.

Отже, увага дослідників до правових та управлінських проблем громадянських ініціатив відсунула на другий план вивчення громадянських ініціатив як соціокультурно обумовлених колективних дій. Потенціал громадських ініціатив визначається відносинами відповідальності, довіри та солідарності, що складаються між колективним суб'єктом конкретної громадянської ініціативи та органами влади і управління. Зрештою, наявність громадських ініціатив вже є свідченням відкритості, прозорості та доступності влади. Варто погодитися з думкою про те, що «готовність влади к сотрудничеству проявляется в том, учитывается ли мнение населения при принятии решений местного значения» [14, с. 58].

Дієвість громадських ініціатив визначається низкою чинників, серед яких умовно можна виділити об'єктивні і суб'єктивні, внутрішні і зовнішні, контрольовані і неконтрольовані. Дослідження цього аспекту проблеми може стати предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шульга Н.А. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине / Н.А. Шульга. – К. : ТОО «Типография «Бизнесполиграф», 2011. – 448 с.
2. Батанов О.В. Муніципальна реформа в Україні з позиції доктрини сучасного муніципалізму / О.В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 89-93.
3. Бутитова Д. Местное самоуправление в системе взаимодействия власти и общества / Дарима Бутитова // Власть. – 2009. – № 4. – С. 51-53.
4. Мальковец Н.В. Самоорганизация населения как важнейший фактор эффективности местного самоуправления / Н.В. Мальковец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pozdneyakov.tut.su/Seminar/a0100/a013400.htm>
5. Мчедлова М.М. От мультикультурализма к межкультурному диалогу: кризис парадигм и поиск новых стратегий / М.М. Мчедлова // Россия реформирующаяся: Ежегодник-2011 / отв. ред. академик РАН М.К. Горшков. – Вып. 10. – М.; СПб. : Институт социологии РАН, Нестор-История, 2011. – С. 303-312.
6. Сушинський О.І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти / О.І. Сушинський. – Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. – 468 с.
7. Губина Н. Общественное участие как социальный механизм обеспечения устойчивого развития монопрофильного города / Н. Губина, Ю. Репина // Власть. – 2009. – № 3. – С. 65-69.
8. Арсеньева Т. Социальные механизмы деятельности власти / Т. Арсеньева, И. Бажин // Власть. – 2009. – № 4. – С. 31-37.
9. Лациба М.В. Як територіальна громада може впливати на вирішення питань місцевого значення / М.В. Лациба, В.В. Бондаренко – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2007. – 108 с.
10. Гофман А.Б. Мода и люди: Новая теория моды и модного поведения / А.Б. Гофман. – 3-е изд.– СПб. : Питер, 2004. – 208 с.
11. Piotr Sztompka. Trust: a sociological theory / Piotr Sztompka. – Cambridge: Cambridge university press, 1999. – 214 p.
12. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации/ Г. Йонас; пер. с нем. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
13. Хижняк О.В. Солідарні колективні дії в теоретико-соціологічному вимірі / О.В. Хижняк // Ольвійський форум – 2012: стратегії України в геополітичному просторі: тези. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – Том 9. – С. 24-27.

14. Кутсеитов Р. Усиление роли общественности в системе местного самоуправления / Р. Кутсеитов, А. Асланова, А. Сеитосманов. – Симферополь: ИД «Тезис», 2012. – 112 с.